

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ DEVRİNDE RUMELİ'DE UYGULADIĞI İSKÂN SİYÂSETİ VE NETİCELERİ

Dr. M. HÜDAİ ŞENTÜRK

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde yayılışı ve yerleşmesini açıklayan tarihî gerçeklerden biri¹, bunun bilhassa ekonomik-demografik bir baskı neticesi olduğu ve yoğun bir Türk göç ve iskân hareketi ile birlikte yürüdüğüdür². Bu vâkıanın en ilginç örneklerini Rumeli fütûhâtı sırasında görmekteyiz.

Rumeli fütûhâtını kolaylaştıran ve muvaffak kılan âmillerden bazılarını sıralarsak; devletin kuruluş devrindeki idâri, dîni ve sosyal müesseselerin, Selçuklu ve İlhanlı devletlerinden kaynaklanmış ve yerleşmiş bulunması, Osmanlıların ise bu müesseseleri muhâfaza ile birlikte tekemmül ettirerek devletin bünyesine tamâmen hâkim kılması yanında, Bizans hudûdu üzerindeki coğrafi durumları, Anadolu'daki diğer Türk beylikleri ile olan münâsebetleri, Trakya ve Makedonya'da boş ve münbit topraklar bulan birçok konar-göçer unsurların ve fakir köylülerin, fütûhâta iştirak eden gazilerin buralarda yerleşmek arzusu ile dolu olmaları ve daha bazı faktörler, bu meyanda sayılabilir.

Keza sulh yolu ile zaptedilen yerlerdeki halkın belirli ve mütedil bir ölçüde vergilerini vermek üzere yerlerinde bırakılmaları da fütûhâtı kolaylaştıran sebeplerden biri olmuştur. Bütün bunların yanında, fütûhât esnâsında başta bulunan hükümdarların (bilhassa I. Murad'ın) ve Osmanlı

¹ İstanbul'un fethinden sonra tatbik edilen iskân usul ve siyâseti hakkında, aşağıdaki eserlerin ilgili bölümlerine bakınız: Ö. Lutfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4, İstanbul 1952, s. 524-569; XIII/1-4, İstanbul 1953, s. 56-78; XV/1-4, İstanbul 1955, s. 209-237; aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ devirlerinin kolonizatör dervişleri ve zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s. 279-386; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988; Halil İnalçık, "Mehmed II", *İA*, VII, 516 vd.; aynı müellif, "Rumeli", *İA*, IX, 769 vd.

² H. İnalçık, "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, XII/2, 292.

ümerâsının kuruculuk vasıf ve meziyetlerinin de önemi çok büyüktür³. İşte bu sebeplerle Osmanlılar, Rumeli ve Balkanlar'daki fütûhâtı, kendileri için nüfusça büyük zâyîât vermeden ve kolaylıkla gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlıların Rumeli ve Balkanlar'da yerleşmesi, gelip geçici bir hâdiseye bağlı değildir; Bizans hâkimiyetinin bu bölgede çözülmesinin tabîî bir neticesidir⁴. Başlangıçta bu boşluğu Sırp Kralı Stefan Duşan'ın⁵ doldurması bekleniyordu. Kendisi Makedonya'yı istila ettikten sonra, Serrez'de Sırların ve Yunanlıların imparatoru unvanını almış idi. Aynı tarihlerde Orhan Gazi, Aydın-oğulları'ndan Umur Bey'in tavsiyesi ile J. Kantakuzenos'un müttefiki oldu (1346) ve onun kızı Teodora ile evlendi. Bizans İmparatorluğu'nda patlak veren ikinci iç-harpte Sırlar ve Bulgarlar V. İoannis'i desteklerken, Osmanlılar Kantakuzenos'un yanında yer aldılar. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, kumandasındaki 10.000 kişilik bir kuvvetle V. İoannis'i destekleyen Sırp-Yunan kuvvetlerini mağlûb etti. 1352 yılının sonbaharında kazanılan bu zafer, Osmanlıların Rumeli'de yerleşmesini sağlayan bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu tarihe doğru Rumeli artık Anadolu gazileri için dâimî bir faaliyet sâhası hâline gelmiş idi. Kendiliğinden toplanan gazi gurupları, Bizans'ın iç mücâdelelerinde veya Sırlara ve Bulgarlara karşı yapılan harekâtı desteklemek ve akın yapmak üzere sık sık Rumeli'ye geçmeğe başlamışlardı⁶.

Süleyman Paşa, 7 Safer 754 (15 Mart 1353)'de, "evvel-bahârda" Gelibolu yarımadasının Çanakkale Boğazı sâhilinde yer alan Tsymp e (Cinbi yahut Çimbi) kalesini sulh yoluyla fethetti⁷. Buranın "*ahâlîsini vec-hen mine'l-vücûh incitmeyüp, ahâlînin âdet-i sâbıkasını dahi bozmayup ihtiyarlara hürmet ve mu'teberâna ri'âyet*"de bulundu⁸. Burayı Rumeli'de yayılma için bir köprü-başı olarak teşkilâtlandırdıktan sonra, Aydıncık'daki küçük Os-

³ Tayyib Gökbilgin, "İki Bulgar tarihçisinin iddiaları ile ilgili mülâhazalar", *İÜ EF Tarih Dergisi*, sayı 19, İstanbul 1964, s. 25 vd.

⁴ G. Ostrogorski, *History of the Byzantine State*, s. 436'dan naklen, H. İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 767.

⁵ Bk. H. İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954, s. 137-184 ("Aynı makale", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 207-248'de yayınlanmıştır).

⁶ İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 767.

⁷ Geniş bilgi için bk. M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'de ilk fethettikleri Cinbi Kalesi", *Tarih Dergisi*, sayı 2, İstanbul 1950, s. 283-308.

⁸ Hayrullah Efendi, *Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye Târîhi*, C. III, İstanbul [1273 ?], s. 89.

manlı donanmasıyla 3.000 kişilik bir orduyu, Gelibolu'nun 7-8 km. kuzeyinde Kozlu-dere mevkiine çıkardı ve berzâha hâkim tepeleri ele geçirdi. 1354 yılının 1 Mart gecesinde vukubulan bir depremden dolayı bu bölge ve civârındaki şehir ve kaleler harab olunca⁹, bu yerleri işgal ve îmar etti; Anadolu'dan sür'atle geçirdiği kuvvetleri buraya yerleştirdi. Paşa Sancı, yâni Osmanlı Rumelisi'nin çekirdeği böylece kurulmuş oldu. Süleyman Paşa'nın vakfiyesi¹⁰ bize bu yerleşmenin şartları hakkında, sağlam bir vesika olarak malûmat vermektedir.

Osmanlıların Gelibolu'ya geçip yerleşmeleri, Avrupa'nın dikkatini çekmekle beraber Balkan milletleri arasındaki karışıklıklar, ihtilâflar ve mücadeleler dolu durum, bu tarafta Osmanlı fütûhâtına önemli ölçüde engel olabilecek bir mâhiyet arzetmiyordu. Balkan yarımadasını fethetmek ve Rumeli'ye yayılmak fikri, başlıca hedefi teşkil ediyordu. Ancak Balkanlar'dan Sırp, Bulgar ve Macarların, Gelibolu yarımadasından da Bizans ve Venediklilerin ittifak hâlinde ve müştereken taarruz ihtimâli olabilirdi. Buna karşı derhal ve sür'atle Anadolu'dan Rumeli'ye sürgün yoluyla nüfus geçirip, şuurlu ve sistemli bir iskân siyâseti tatbîkına başlandı¹¹.

Osmanlı Devleti'nin, fethedilen yerlere memleket dâhilinden bir kısım halkı getirtip, kasaba ve köylere dağıtmak veya o zamana kadar iskan edilmemiş bölgeleri sürgün yoluyla "şenletmek" ve yeni iskân sâhaları, köyler, kasabalar ve şehirler kurmak an'anesi, Selçuklulardan intikal etmiş bir usuldü. Osmanlılar, zamanla bu usûlü daha sağlam esaslarla tesbit etmişlerdir.

Osmanlıların, daha ilk zamanlarda fethettikleri memleketlerde yerleşip kalmak ve bu maksatla ellerinde mevcut olması lâzım gelen bol insan malzemesini oralarda iskân ederek bir yurt hâline getirmek arzuları o kadar kuvvetli ve feth edilen memleketlerin mukadderâtını kat'i olarak tâyin bakımından o kadar tehlikeli ve müessir bir teşebbüs idi ki, münâsebette bulundukları komşu memleketlerle akdettikleri anlaşmalarda bazan, mu-

⁹ Hayrullah Efendi, *Aynı eser*, s. 97; H. İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve teşkilât", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 975 vd.

¹⁰ Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin vefat eden oğlu Süleyman Paşa için tertib ettirdiği vakfiyenin aslı", *Belleten*, XXVII (1963), s. 437-451.

¹¹ Tayyib Gökbilgin, "Orhan", *İA*, IX, 403.

hâcîr yerleştirmek veya yerleştirmemek kayıt ve şartları, çetin bir pazarlık konusu ¹² teşkil ediyordu ¹³.

Elimizdeki tarih kaynaklarına dayanarak, fetihten hemen sonra ilk hicret ettirilen muhâcîr kfilesinin ¹⁴, Süleyman Paşa zamanında 1356-1357 yıllarında Karesi vilâyetinden Gelibolu yarımadasıyla bu bölgenin kuzey kısmında iskân edilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Süleyman Paşa, fethettiği yerlerde tutunabilmek için babası Orhan Gazi'ye mürâcaat ederek, buralarda iskân edilmek üzere Anadolu'dan müslüman halk nakledilmesini ve ayrıca, fütûhâtın devâmı için takviye kuvvetleri sevk edilmesini istemişti. Bu arada, gelecek olan muhâcîrleri yerleştirmek üzere, kardeşi Murad Bey (I. Murad) ile hazırlıklara başladı. O sıralarda Anadolu'da yeni fethedilen Karesi topraklarından konar-göçer Türkmen halkını sür'atle göçürtüp yeni fethedilen bölgelere yerleştirdi ¹⁵. Daha sonra harap yerleri îmar, boş sâhalarda iskân ve yeni köyler kurmak yolunda çalışmalarına hızla devam etti ¹⁶. Rumeli'de bu ilk

¹² Meselâ, Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u muhâsara ve zaptetmek tehdidi karşısında İmparator Manuel, Sirkeci tarafından "müslüman müsta'mirler için 700 ev i'tâsı" ile burada bir "müslüman mahkemesi" kurulmasına razı olmuştu (bk. H. A. Gibbons, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, çeviren: Râgıb Hulûsi, İstanbul 1928, s. 176). Yine Yıldırım Bayezid zamanında Eflâk Voyvodası Mirçe, Tuna-boyu'nda (Silistre civarında) esir alındığında, üç bin duka altın, otuz at ve yirmi şahin vermeğe râzı olmak sûretiyle hürriyetine kavuşabilmiş, Macarlara karşı Bayezid'e yardım etmeyi kabul etmiş, fakat buna mukabil Bayezid'den, "Tuna'nın şimalinde müslüman yerleştirmemek ve câmi inşâ etmemek" va'dini almak için oldukça zorlanmıştı (H. A. Gibbons, *Aynı eser*, s. 169 vd.).

¹³ Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, s. 65.

¹⁴ Osmanlılar devrinde Rumeli'ye yapılan ilk muhâceretin hangi tarihte vukubulduğu hakkında tarih kaynaklarında ihtilâf vardır (bu hususta bk. İnalcık, "Rumeli", *İA*, IX, 768 ve orada belirtilen eserler).

¹⁵ Mehmed Neşrî, *Kütâb-ı Cihân-nümâ*, C. I, haz. F.R. Unat ve M.A. Köymen, Ankara 1949, s. 177, 181.

¹⁶ "Anadolu vilâyetlerinde hayli cerrâra icâzet oldu; seyl-vâr akdılar gitdiler; Türkler terrekelerin terk idüp akıncılığa gönül berkidüp evlerin barkların bıraktılar gitdiler; öküzlerin, danaların satup yat ü yararak, at ve don tahsîl eylediler. Karesi nâhiyesinde göçer-konar hayli arab evleri varidi. Anlara âstân-ı âsmân-nişândan fermân-ı vâcibu'l-izân varidi; göçdiler, Rûm-ili nâhiyesine geçdiler ve ol kenârlarda olunan hisârlar civârında yerleşdiler. Vilâyet-i mezbûrede (Rumeli'de) esâs-ı ikâmeti urup ol ma'mûrenün etrâf ü eknâfı anlarımla (onlarla) dolup ba'zı âlât-ı hurâseti ve mühimmât-ı zirâ'ati görüp çift düzenin kurup ekinne biçine meşgûl olup, ba'zı akına üşdiler" (İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, C. II, neşreden: Ş. Turan, Ankara 1983, s. 156-157; ayrıca bk. M. Neşrî, *Aynı eser*, I, 180; Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, neşreden: N. Atsız, İstanbul 1949, s. 124).

iskâna tâbi tutulanlar, bir müddet Gelibolu'da sâkin olduktan sonra, Hayrabolu civârına geçerek gazâ ve fütûhâtta iştirâk etmişlerdir¹⁷.

1341-1354 yılları arasında sürekli tabîî âfetler, bulaşıcı hastalıklar, iç-savaşlar ve nihâyet Osmanlı akınları neticesinde nüfusu kırılmış yahut kaçmış bulunan Trakya toprakları üzerinde, hızla ve kolaylıkla müslüman Türk köyleri kurulmakta idi. Bu şartlar, büyük ölçüde topraksız kitlelerin Anadolu'dan Rumeli'ye hicretini temin ediyordu¹⁸; göç hareketleri ise, fütûhâtı âdetâ zorlamaktaydı¹⁹.

Fetihler yalnız kılıçla değil, genellikle "istimâlet"²⁰ denilen uzlaştırmacı bir siyaset tâkip edilerek gerçekleştiriliyordu. Bu gaye ile Osmanlı ümerâsı faal bir propaganda yaparak, İslâm Şariat hükümleri çerçevesinde son derece geniş hoşgörü ve adâletle gayrimüslim halka can ve mal güvenliği ile dinlerinde serbestlik tanıyor; özellikle köylüleri, eski feodal bağlıklarından ve angaryalardan âzâd ediyordu. Yerli hristiyan ahâli, Osmanlı hâkimiyeti yerleştikten sonra, düzenli bir devlet idâresinin koruyucu güvenliğine kavuşmakta idi²¹. Osmanlılar, *itâ'at idenlere mülkler ve kentler virüp envâ' rî â-yet iderlerdi... Ve ba'zı eyyâm olurdu ki, kefereden bin kişi îmâna gelirdi*²². Fethedilen *"vilâyetün halkı eyidürler idi kim: N'olaydı, kadîm zamândan bunlar bize beg olalar idi. Ve çok köyler bu Türk kavmini gördüler, Müselmân oldılar"*²³. İşte Osmanlılar, Rumeli fütûhâtında bu siyâsete dâima sâdık kalarak, yerli halkı kendi taraflarına kazanmışlar; onlar da Osmanlılarla işbirliği yapmışlardır²⁴.

¹⁷ Bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Süleyman Paşa", *İA*, IX, 192 ve orada belirtilen eserler.

¹⁸ Âşık Paşa-zâde, *Aynı eser*, s. 124; İnalçık, "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, XII/2, 291 vd.; M. Aktepe, "XIV ve XV. asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından iskânına dâir", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, s. 299; İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 768.

¹⁹ Yaşar Yücel, "Balkanlar'da Türk yerleşmesi ve sonuçları", *Bulgaristan'da Türk Varlığı* (Bildiriler), Ankara 1985, s. 69.

²⁰ "İstimâlet", yerli gayrimüslim ahâliyi çeşitli vaadlerle müsâmahalı ve yumuşak davranarak kazanmak ve bu sûretle Osmanlı hâkimiyet sâhasını genişletmek mânasına kullanılan bir tâbirdir.

²¹ İnalçık, "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, XII/2, 291 vd.

²² Rûhî Çelebi, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Oxford nüshasından faksimile ve transliterasyon olarak yayımlayanlar: Halil E. Cengiz ve Yaşar Yücel, *Belgeler* (TTK), XIV/18, Ankara 1992, s. 385.

²³ Âşık Paşa-zâde, *Aynı eser*, s. 120.

²⁴ İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve teşkilât", s. 975.

Bir yandan İslâmî esaslara, diğer taraftan da Türk geleneğine dayanan Rumeli'deki bu yeni rejim, Bizans'ın son döneminde ve Stefan Duşan İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra (1354) Balkanlar'ın büyük bölümünde ve Frank hâkimiyeti altındaki Yunan topraklarında görülen feodalleşmeye karşı köylüyü etkili koruma altına alan tarafsız, yerli halkın haklarına saygılı, kuvvetli bir merkezî idâreyi ve onun getirdiği emniyet ve huzûru temsil etmekteydi. Dolayısıyla bu rejim, feodal sistemin karşısında (anti-feodal) ve onda olmayan birçok husûsiyeti hâizdi²⁵.

Osmanlıların başvurdukları fetih siyâseti²⁶, komşu devletlerdeki hükümdarlıkları ele geçirip buralarda yerleşmek, sonra yerli hânedanları, tedricî bir sûrette oradan kaldırarak, o bölgeler üzerinde hâkimiyet tesis etmek şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu usul, o bölgedeki ahâlinin asimile edilmesi yahut ihtidâ ettirilerek kimliklerinin ve dinlerinin değiştirilmesi demek değildir. Ortadan kaldırılan, sadece yerli feodal beyler ve idârecilerdir. Osmanlı idâresinin mükemmeliyeti, buradaki yerli halkın hayat şartlarında cldukça müsbet tesirler meydana getirmiştir. Bu hususta "timar" sisteminin rolü büyüktür. Timar sistemi, bir yandan da merkezî otoriteyi getirdiği için, Anadolu'dan Rumeli'ye olan muhâceretleri de kolaylaştırmıştır²⁷.

Süleyman Paşa, Rumeli'ye geçtikten sonra eski Türk geleneğine uyarak derhal "sağ, orta ve sol kollar"da "uc"lar teşkil etti. "Uc" geleneği ve dâimî gazâ, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun dinamik âmilidir²⁸. Bu nevi "kol" taksimine, Orta-Asya Türk devletlerinde de rastlanmaktadır²⁹. Osmanlılar, bu "gazî-uc" geleneğinden hareketle, XV. asırda bütün İslâm dünyasının koruyucuları rolünü benimseyeceklerdir. Gazâ, cihan-şümûl hâkimiyet için hamlelerin, devletin askerî karakterinin ve sıkı merkeziyetçiliğin ana prensibi olmuş ve öyle kalmıştır³⁰.

²⁵ Y. Yücel, "Aynı makale", s. 70.

²⁶ Osmanlı Devleti'nin fetih siyâseti hakkında geniş bilgi için bk. H. İnalçık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica*, II (1954), s. 103-129; aynı müellif, *Fatih Devri*, s. 181 vd.; aynı müellif, "Türkler (Osmanlılar)", *İA*, XII/2, 291 vd.; M. Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992, s. 1-27.

²⁷ Y. Yücel, "Aynı makale", s. 71.

²⁸ İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve teşkilât", s. 975 vd.

²⁹ İnalçık, Rumeli, *İA*, IX, 769.

³⁰ İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür ve teşkilât", s. 976.

Gelibolu berzah şehirlerinde ve Gelibolu'da yerleştikten sonra Osmanlılar, üç istikamette "uc" teşkil ederek fetihlere devam ettiler. Birinci uc, sâhilden Tekfur-dağı, Çorlu ve İstanbul yönünde; ikinci uc, ortadan Konru-dağı³¹ üzerinden Malkara, Hayrabolu ve Vize istikametinde; üçüncü uc ise Meriç vâdisinde İpsala, Dimetoka ve Edirne yönünde yapılan fetihlere üss oldu³².

Osmanlılar, Rumeli fütûhâtında bu uc sistemini muhâfaza edecekler; fetihler ilerledikçe uclar, üç koldan daha ileri bölgelere kaydırılacaktır. Orhan Gazi zamanında Gelibolu merkez olarak, Trakya'daki bütün fethedilen yerler birer uc bölgesi sayılıyordu. Sonradan bu uclar sırasıyle: İpsala, Gümülcine, Serez, Kara-ferye ve oradan iki kola ayrılarak Tırhala ve Üsküp'e; sağ koldaki uc ise Yanbolu, Karın-ovası ve Pravadi'ye; oradan ikiye ayrılarak biri Tırnova ve Niğbolu'ya, diğeri Dobruca'ya intikal edecektir. Orta uc ise Çirmen, Zagra ve Filibe'ye; oradan ikiye ayrılarak Sofya ve Niş'e yahut Köstendil ve Üsküp'e geçecektir³³.

Bu üç istikamette yapılan fetihler, Rumeli'nin "sağ-kol, sol kol ve orta-kol" sancaklarını teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin orta-kol sancakları, Edirne ve Sofya beylerbeyiliklerinin merkezleri olmuştur. Türk göç ve yerleşme hareketi de bu uc bölgelerini takip ederek bu istikametlerde yoğunluk kazanmıştır³⁴.

Süleyman Paşa'nın yaptığı gibi Osmanlı idâresi, Rumeli'de her yeni uc'un teşkili ile beraber, Anadolu'dan o bölgeye muhâcirler ve bilhassa savaşçı yörük grupları sevk etmiştir. Bu uc bölgeleri ileriye intikal ettikçe, geride kalan eski uc merkezleri, kalabalık medenî Türk şehirleri olarak yükselmiştir³⁵.

Osmanlı Devleti, zaman zaman Anadolu'daki fetihleri de inkişâf ettirip doğuya doğru yayıldıkça, buradaki Türk sekenesinden bir kısmını Rumeli ve Balkanlar'a naklederek, bölgenin islâmlaşmasında ve bir Türk yurdu hâline gelmesinde her fırsatı titizlikle değerlendirmişlerdir³⁶. Yeni

³¹ Âşık Paşa-zâde, *Aynı eser*, s. 125'de sözü edilen "Konur-Hisar" burası olup, bugün Kuru-dağ denilen bölgedir.

³² İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 768 vd.

³³ İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 769.

³⁴ Bk. Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 209-237 ve XVI. yüzyıl başlarında nüfusun yayılışına dair harita.

³⁵ İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 769.

³⁶ M. Aktepe, "Aynı makale", s. 307.

fethedilen topraklardan büyük bir kısmı, “gazî, alp, alp-eren” diye isimlendirilen atlı ve yaya olarak gazâyâ iştirâk edenlere dağıtılıyordu. Bu erler arasında, diğer ülkelerden ve Anadolu’dan gelmiş “garibler ve garib-yiğitler” de bulunuyordu”³⁷.

Rumeli’nin iskânı işinde, geniş ve münbit topraklar bulmak için kendiliğinden (ihtiyârî) göç eden, askerlik ve sair vazifelerle gidip de, sınır boylarında yerleşip kalan Anadolu halkının, dağ başlarında yer bulan ve toprağı açıp işleyen bir tip muhâcirlerin öncüsü ve mümessili kabul edilen³⁸ ve “Gaziyân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm, Alp-erenler ve Horasan-erenleri”³⁹ tâbir olunan dervişlerin rolü de oldukça mühimdir. Bir kısmı fütûhâta iştirâk etmek üzere gazilerin yanında yer aldıkları gibi, diğer bir kısmı da -hattâ onlardan daha ileride- tekke ve zâviyeler tesis ederek, sonradan gelenler için tutunma ve toplanma merkezleri meydana getiriyordu⁴⁰; hristiyan halk arasına karışıp kendilerine mahsus -telkîn, tebşîr v.b.- usullerle İslâm’ı tebliğ ve neşrediyor, geniş halk kitlelerinin islâmlaşmasında en mühim rolü üsleniyorlardı⁴¹. Bütün bu faaliyetleriyle dervişler, fütûhâtın kolaylaşmasında da büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır⁴².

Kuruluş devrinde, askerî fetihlerle beraber batıya doğru vukubulan yerleşmelerde, birçok köylere isimleri verilen, ıssız yerlerde, dağ başlarında, geniş ve münbit topraklarda yerleşip oraları meskûn ve mâmûr kılan bu dervişler ve onların faaliyet merkezleri olan tekke ve zâviyeler⁴³, kendi-

³⁷ Hüseyin Dağtekin, “Türkleri Boğazlar Bölgesine çeken gerçek sebepler”, *AÜ DTCF Dergisi*, XIX/3-4, Ankara 1962, s. 179; İnalcık, “Osmanlı İmparatorluğu’nda kültür ve teşkilât”, s. 975.

³⁸ Barkan, “Sürgünler”, XV/1-4, 230.

³⁹ Bu zümreler hakkında bk. M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, Ankara 1959, s. 83-102.

⁴⁰ Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nun teşekkülü meselesi”, *AÜ Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, I/2, Ankara 1944, s. 352, 354; Ayrıca bu hususta geniş bilgi için bk. aynı müellif, “Vakıflar ve Temlikler”, 279-386.

⁴¹ Bk. A. Yaşar Ocak, “Bazı menâkıbnâmelere göre XIII-XIV. yüzyıllardaki ihtidâlar da heterodoks şeyh ve dervişlerin rolü”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 31-42; Osmanlılardan önce Rumeli ve Balkanlarda İslâmiyetin ortaya çıkışı ve yayılması hakkında bk. Muhammed Tayyib Okıç, “Güneydoğu Avrupa’da İslâm’ın zuhûru”, *İslâmî Araştırmalar*, VI/2, İstanbul 1992, s. 91-104.

⁴² Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nun teşekkülü meselesi”, s. 354.

⁴³ Bu dervişler ile kurmuş oldukları tekke ve zâviyelerin isim ve yerleri hakkında bk. Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı toprak düzeni ve iskân politikası”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, C. II (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi), İstanbul [1992 ?], s. 218 vd.

liğinden bir kolonizasyon ve iskân hareketini temsil ediyordu⁴⁴. Daha sonra, yavaş yavaş bu zâviyelerin etrafında yaptıkları inşaat (cami, medrese, imâret, hamam vb.) mâmûleleriyle birer müslüman Türk köyünün doğmasına zemin hazırlıyorlardı⁴⁵. Bu *müstâmirler*, ziraat ve hırfetle meşgul oluyorlar, hatta Rumeli'de bulunmayan bazı meyveleri bile getirip yetiştiriyorlardı⁴⁶. Bütün bu faaliyetleri ile dervişler, fütuhâtın kolaylaşmasına büyük ölçüde yardımcı oldukları gibi, bulundukları ve yerleştikleri bu bölgeleri böylece birer ziraf-iktisadî ve kültürel merkez hâline getirmiş oluyorlardı.

Kuruluş devrinden itibaren, fethedilen yerlerde tatbik edilen iskân ve kolonizasyonların meydana getirmiş olduğu yoğun nüfus hareketleri, birçok yeni kasaba ve şehirlerin doğması ile sonuçlanmıştır. Bunların zamanla, hem çok iyi ve gelişen şehirler hâlini alması, hem de İslâmiyetin ve İslâmî Türk kültürünün yayılmasını sağlayan birer yerleşim birimi ya da merkezler durumu arzedişleri, bu yerlerin iyi bir araştırma neticesinde seçildiklerini ortaya koymaktadır⁴⁷.

Anadolu'dan gelen Türk muhâcirler, genellikle müstakil köyler kurmuşlar ve bu köyler, duruma göre çeşitli Türk adları almışlardır. Ekseriya köylerde ve şehirlerde müslüman halk, yerli hristiyan ahâli ile karışmamışlar; şehirlerde dahi hristiyan mahalleleri daima ayrı olarak kalmıştır⁴⁸.

Bir iskân sâhasının meydana gelmesinde bir mescid yahud bir câminin, fonksiyonel bir âmil olarak ne kadar önemli bir yer işgal etmiş olduğu, Osmanlı iskân siyâsetinde apaçık olarak müşâhede edilmektedir. Binâenaleyh böyle bir yerleşim merkezinde, bir çekirdek teşkil eden câmi ile, onun etrafında bir medrese, imâret, tekke, tabhâne (misafir evi), dârüşşifâ, han, hamam vb. dînî, kültürel ve sosyal hizmet müesseselerinin yer aldığı bir yerleşim sâhasının, o bölgeye İslâmî Türk karakterli bir şekil ve hüviyet kazandıracağı pek tabiidir. Bu hususta vakıf müessesesinin rolü, hiç şüphesiz en başta gelmektedir⁴⁹. Küçük bir yerleşme biriminden ibâret-

⁴⁴ Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 285.

⁴⁵ Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 291-294; C. Orhonlu, *Aşiretleri İskân*, s. 27-28.

⁴⁶ Zeki V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s. 335.

⁴⁷ Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 372.

⁴⁸ İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 770; Rumeli'deki bazı şehirlerin Müslüman ve gayrimüslim nüfus karşılaştırması için bk. Y. Halaçoğlu, "Aynı makale", s. 223 vd.

⁴⁹ Bk. Ö.L. Barkan, "Şehirlerin teşekkül ve inkişâfı tarihi bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda imâret sisteminin kuruluş ve işleyiş tarzına âit araştırmalar", *İÜ İktisat*

ken, zamanla kasaba ve şehir hâline geliniyorsa, birtakım muayyen şart ve kaidelerin de yerine getirilmiş olması icab ediyor demektir. Bu yerleşme birimi en az bir câmiye sâhip olursa, bir çatısı bulunursa ve bir ölçüde ekonomik ve kültürel gücü varsa, orası kasaba yahut şehir defterine kaydedilirdi; bu kayıt, kadıların kararı ile yapılırdı⁵⁰.

Rumeli'nin fethi sırasında, bir yandan Anadolu'dan külliyetli miktarda müslüman halk bu bölgede iskân ve kolonize edilirken⁵¹, diğer taraftan da ülkenin tamâmı, en ücrâ köşelerine kadar arâzi ve vergi kaynakları itibâriyle il-yazıcıları tarafından tahrîr defterlerine kaydediliyor ve bu esâsa göre timarlı sipâhîler yerleştiriliyordu. Devlet, lüzûm gördüğü zaman mükellefiyetleri olmayan halk üzerine mükellefiyetler koyduğu gibi (derbendci, martolos, madenci, doğancı, eflâk, voynuk vb.), onları icâb eden yerlerde iskân etmek üzere bulundukları yerden kaldırılabildi. Fütûhât genişledikçe ve devletin idârî sistemi yeni ve sağlam kaidelere oturtuldukça, sürgün ve iskân usûlünde de buna muvâzi bazı yeni esaslar tâyin ve tesbit edilmiştir. Buna göre meselâ, bazı köy ve kasabalardan -büyüklüğüne göre- her on hânedan bir veya iki hâne olmak üzere sürgün çıkarmak mecbûriyeti getirilmiştir⁵².

Rumeli'ye yapılan sürgün ve iskânların en önemlilerini, I. Murad ve Yıldırım Bayezid zamanlarında Saruhan'dan gelen Türkmenlerle⁵³, Timur istilâsı esnâsında Kırım'dan, Rumeli'ye kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınan Tatarlar teşkil eder⁵⁴. I. Murad zamânında Lala Şâhin Paşa'nın Kavalâ, Drama, Serez ve Kara-ferye havâlisini fethetmesinden sonra, Saruhan'daki göçer yörüklerin Serez tarafına nakledildiklerini görmekteyiz (1374-1375)⁵⁵. Rumeli ve Balkanlar'ın fethi sırasında bu şekilde yapılan nakil ve iskânlardan başka, bilhassa Ankara savaşından sonra, Timur'un Anadolu'yu istilâsı esnâsında büyük bir halk kütlesi de Rumeli'ye kaç-

Fakültesi Mecmuası, XXIII/1-2, İstanbul 1963, s. 239 vd.; M. Cezar, *Aynı eser*, s. 372 (bu konuda ayrıca şu eserlere bk. O. Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Târîhi İnkışâfı*, İstanbul 1936; C. Orhonlu, "Şehir mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s. 1-30).

⁵⁰ M. Cezar, *Aynı eser*, s. 373.

⁵¹ Bk. Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, 59 vd; M. Aktepe, "Aynı makale".

⁵² C. Orhonlu, *Aşiretleri İskân*, s. 28.

⁵³ Bk. Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, 67 vd.

⁵⁴ Bk. Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, 211; Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda aşiretlerin rolü", çev. Ercüment Kuran, *İÜ EF Tarih Dergisi*, sayı 17-18, İstanbul 1963, s. 257-268.

⁵⁵ Oruç Bey, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Hannover 1925, neşreden: F. Babinger, s. 24.

miş⁵⁶ ve buralarda yerleşerek, bölgede Türk nüfusun artmasında önemli âmil olmuştur.

Rumeli'deki ilk fetihleri müteâkip, Anadolu'dan sevk edilen muhâcirlerin daha ziyâde şehir ve kasabalarla⁵⁷ sâhil bölgelerinde⁵⁸ iskân edilmesi ne önem verilmiştir. Bu şekilde vukubulan kolonizasyona genellikle -yörüklerle tatarlar müstesnâ- medenî, yani Anadolu'daki şehir ve kasabalarda yaşayan ve yerleşik hayata alışmış ahâlî geniş ölçüde iştirâk etmiştir⁵⁹. Bu sûretle kıyı bölgelerinin, buralara iskân edilen müslüman nüfus vâsıtasıyla herhangi bir düşman tecâvüzüne karşı tahkîm ve kontrol altına alınabileceği⁶⁰, şehir ve kasabalarda tatbik edilen iskânla da, islâmiyetin ve Osmanlılığın şehir hayâtı yoluyla yayılabileceği düşünülmekte idi. Bu sebeplerden dolayıdır ki, Rumeli'de Osmanlı muhâceret ve iskânları, evvelâ ve büyük ölçüde şehir ve kasabalarla, kıyı bölgelerine yapılmıştır. Kırsal bölgelere, yâni köylere yapılan iskân hareketleri ise, genellikle Bulgaristan ve Makedonya topraklarında görülmektedir⁶¹. Büyük târihî yollar ile ticârî ve stratejik bölgelerdeki şehirlere de, sistemli bir şekilde müslüman halk yerleştirilmek sûretiyle büyük kültür merkezlerinde ekseriyetin te'minine çalışılmıştır⁶².

Kuruluş devrinde, Rumeli'ye yapılan sürgün ve iskânların, yalnız batıya doğru uzanan târihî yollar ve vâdiler istikametinde değil, kuzeyde Tuna hudutlarını tutmak ve Kırım'la emniyetli bir temâs ve münâsebet vücûda getirmek için doğu ve kuzey Bulgaristan'da da yapılmış olduğu tahrîr defterlerinden anlaşılmaktadır⁶³. Yörüklerin büyük bir kısmı bu bölgede bulunduğu gibi⁶⁴, buradaki Türk çiftçilerinden birçokları da sürgün olarak bu sâhalarda yerleştirilmiştir⁶⁵. Genellikle bu nevi

⁵⁶ Muhyî Çelebi, *Târih-i Âl-i Osmân*, Millet Kütüphanesi - Ali Emîrî Kitapları, nr. 1080 (el-yazması), s. 69-70.

⁵⁷ Z. V. Togan, *Aynı eser*, s. 335.

⁵⁸ Hüseyin Dağtekin, "I. Murad zamanında Osmanlı-Bizans münâsebetleri", *AÜ DTCF Dergisi*, XIX/3-4, Ankara 1962, s. 191.

⁵⁹ Z. V. Togan, *Aynı eser*, s. 335.

⁶⁰ H. Dağtekin, "I. Murad zamanında Osmanlı-Bizans münâsebetleri", s. 191.

⁶¹ M. Cezar, *Aynı eser*, s. 371.

⁶² Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, 233.

⁶³ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 255.

⁶⁴ Bu yerleşim merkezleri ile buralarda iskân olunan aşiret ve oynakların isimleri için bk. Y. Halaçoğlu, "Aynı makale", s. 219 vd.

⁶⁵ Meselâ, XVI. yüzyıl başlarına ait tahrîr defterlerinden, Silistre sancağının Pravadi kazasında, Anadolu'dan göçürülmüş sürgünlerden müteşekkil 1025 hânelik ayrı bir idâri

sürgünler, “*avânz-ı dîvâniyye*” tâbir olunan örfî tekâlifden ve fevkalâde zamanlara mahsus vergilerden muâf olduklarından başka, diğer normal vergilerde de bunların lehine bir hayli tenzîlât yapılmış ve bu gibi sürgünler, muhtelif köylerde dağınık bir halde bulunmakla beraber, hepsi birden müstakil bir sübaşıya tâbî kalmışlardır. Sürgün edilen muhâcirlere bu kabil kolaylıklar göstermek sûretiyle onları yeni muhîtin şartlarına alıştırmak, sürüldükleri yerlerde kökleştirmek maksat ve siyâseti güdüldüğü anlaşılmaktadır⁶⁶.

Anadolu’dan Rumeli’ye yapılmış olan ihtiyârî ve mecbûrî nüfus akınlarının yanısıra, yeni fethedilen memleketleri iskân husûsunda Anadolu’da rahat durmayan ve huzursuzluk çıkaran, siyâsî ve dînî bir gaile meydana getirmelerinden korkulan bazı “hètêrodox” unsurların şerhlerinden kurtulmak için, siyâsî ve askerî maksatlarla hudut boylarında ve büyük askerî yollar üzerinde⁶⁷ “*cezâen sürmek*” usûlü tatbik edilerek⁶⁸ yapılan iskânlar da⁶⁹, sürgünlerin mühim bir kısmını teşkil etmiştir. Böylece bu nevi iskân ve kolonizasyonla, hem Anadolu’daki bazı kabîle ve aşiretlerin sebep oldukları sosyal ve ekonomik çatışmalar önlenmiş oluyor, hem de Rumeli’de yoğun bir müslüman Türk kitlesinin mevcûdiyeti temîn ediliyordu ki, bu siyâset XVII. yüzyıla kadar devâm etmiştir⁷⁰.

İşte, Rumeli ve Balkanlar’da bu şekilde göçüp yerleşen müslüman Türk unsurlar, sonradan Evlâd-ı Fâtihân adı verilen Rumeli yürük ve müsellemlerini teşkil etmişlerdir⁷¹.

Osmanlı Devleti’nde reâyâ, ekseriya doğup büyüdüğü memlekette, kendi hâlinde ve kaderi ile başbaşa bırakılmamış, kendisi ve dolayısıyla devlet ve devleti temsîl edenler için en verimli topraklar üzerinde nakil ve

birlik, yani bir “sürgünler zeâmeti”nin mevcut olduğu anlaşılmaktadır (bk. Barkan, “Sürgünler”, XV/1-4, 225 ve oradaki arşiv vesika kaydı, not 98).

⁶⁶ Barkan, “Sürgünler”, XV/1-4, 225 vd.

⁶⁷ Barkan, “Sürgünler”, XV/1-4, 225, 228.

⁶⁸ Barkan, “Sürgünler”, XIII/1-4, 59.

⁶⁹ 803 h. (1400/1401 m.) târihinde Saruhan-ili’nde oturan ve Menemen ovasında kışlayan bir konar göçer tâifesi, orada tatbik edilen “tuz inhisârı” nizamlarına uymadıklarından dolayı, Rumeli’de Filibe civârında yerleştirilmek üzere tehcîr ve iskân edilmişlerdi (“*cezâen sürgün*”). Bu hususta tarih kaynaklarında sarîh bilgiler mevcuttur (bk. Aşık Paşa-zâde, *Aynı eser*, s. 141; Mehmed Neşrî, *Aynı eser*, I, 339).

⁷⁰ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977, s. 72.

⁷¹ Bk. T. Gökbilgin, *Rumeli’de Yörükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 1957.

iskân edilmiş, oralarda tutunup çoğalabilmeleri için de her türlü tedbirlerin alınması husûsu ihmâl edilmemiştir. Devlet, kendi gelirini arttırmak için elde mevcut imkânları en akılcı bir şekilde değerlendirmiştir. Bu cümleden olarak, bulunduğu yerde kâfi miktarda toprak bulamayan nüfus fazlasını yahut çok verimsiz topraklar üzerinde çalışmakta olan köylülerden bir kısmını zaman zaman, meselâ yeni fethedilmiş olan daha verimli bölgelere nakil ve iskân etmiştir. Bu nüfus ve ekonomi siyâseti ile Osmanlı idâresi, nüfusun belli bazı bölgelere yığılmasını önlemiş ve en verimli bir şekilde yayılıp, en akılcı bir iş-bölümüne tâbi tutulmasını ve koyduğu kanunlarla da azamî randımanın elde edilmesini sağlamıştır⁷².

Kuruluş devrinde Osmanlı ordusunun ihtiyaçları günden güne arttığundan, satın-alma gücü yükseliyor, reâyânın mahsûlü devamlı olarak kıymetleniyordu. Balkanlar'ın ıssız kalmış verimli bölgelerine yerleştirilen muhâcirler, Rumeli halkının iktisâdî hayâtını da takviye etmekteydi⁷³. Hatta pamuk ve pirinç ziraatını de ilk defa Balkanlar'a bu muhâcirler sokmuş ve yaymışlardır⁷⁴. Bu itibarla, devletin gelirini arttırmak gayesi ile ve eski bir idârecilik geleneğinin tecrübelerine dayanan basit ve pratik usullerle reâyânın, en verimli bölgelerde ve en rasyonel bir şekilde çalıştırılmak maksadıyla de sürgün ve iskâna tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır⁷⁵.

Zarûrî ve ihtiyârî olarak uygulanan bu sürgün ve iskânlar, sadece devletin gelirini arttırmak gayesiyle yapılmamıştır. Belki bundan ziyâde, yeni fethedilen harap bir memleketi "şenlendirmek", askerî sevkıyâtı ve erzak tedârikini kolaylaştıracak şekilde, yollar ve hudutlar boyunca köyler ve kasabalar kurarak nakliyat ve seyâhati teşlîâtlandırmak ve nihâyet, yabancı bir memlekette diğer gayrimüslim unsurlar arasına yerleştirilecek müslüman ahâlî ile siyâsî ve askerî emniyeti sağlamak gayesine mâtufdu⁷⁶.

Ancak, burada şu husus da belirtilmelidir ki, kuruluş devrinde Osmanlı hükümdarları, Anadolu'daki nüfusun bir kısmını Rumeli'ye geçirmek sûretiyle ne sadece bir tehçir ameliyesi yapmışlar ve ne de bu nüfusun tamamını Rumeli'de mevcut köy ve kasabalarda iskân ederek, yalnız gayrimüslimlere (hristiyanlara) karşı emniyeti sağlamak siyâseti gütmüşlerdir. Arşiv kayıtları ve tahrîr defterleri, Osmanlı hükümdar ve ümerâsının

⁷² Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, 56-58.

⁷³ H. Dağtekin, "Türkleri Boğazlar Bölgesine çeken gerçek sebepler", s. 179.

⁷⁴ H. İnalçık, "Rumeli", İA, IX, 770.

⁷⁵ Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, 57.

⁷⁶ Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, 56 vd.

yeni fethettikleri arâzi üzerinde mevcut birçok boş sahalarda yeni köyler kurmak sûretiyle buraları içtimâi yönden kalkındırmaya çalıştıklarını da göstermektedir. Mülk, vakıf veya iktâ şeklinde, tîmar ve zeâmet erbâbından hükümdarlara kadar birçok kimselere taksîm edilen bu toprakların îmarı, devletin görevleri arasında dâima ilk plânda yer almıştır⁷⁷.

Devletin, boş ve ıssız yerler üzerinde, belli prensipler çerçevesinde köyler kurdurduğu ve bilhassa Balkan yarımadasının muhtelif istikametlerine uzanan yol güzergâhlarında mevcut derbendlerin, köprülerin ve geçitlerin muhâfazası ve tâtîmî ile menzil noktalarında yolcuların istirahat ve emniyetini, mâden sâhalarında mâdenlerin işletilmesini sağlamak maksadıyla de köyler teşkil ettirdiği bilinmektedir. Bunlardan başka *mülk*, *vakıf* ve *mukataa* şeklinde taksîm olunan arâzi üzerinde, muhtelif sebep ve şekiller dâhilinde daha birçok köylerin kurulmuş olduğu da arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır⁷⁸. Bilhassa, -yukarıda da belirtildiği üzere- vakfa dayanan dînî, sosyal ve ticârî müesseseler, kasaba ve şehirlerin gelişmesinde esas rolü oynamıştır⁷⁹.

Osmanlı hükümdarları, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinde tatbîk edilmiş olan usûle uygun olarak, Rumeli'de fethettikleri yerlerin mühim bir kısmını, evvelâ "uc-beyleri"ne, yânî fâtih kumandanlara temlik etmişler ve kendilerine de geniş yetkiler vermişlerdir⁸⁰. Hudut boylarında dâimî gazâ ve mücâdele hâlinde olan bu nevi arâzi sâhibi ümerâ ve uc-beylerinin ise, kendilerine temlik edilen toprağın düşman eline geçmemesi için bütün gayretlerini harcayacakları ve onu bütün varlıklarıyla muhâfazaya çalışacakları tabiidir. Yeni elde ettikleri arâzi üzerinde kendi adamlarını ve yakınlarını yerleştirmek, meskûn köyler meydana getirmek, nihâyet bu topraklardan en iyi şekilde faydalanabilmek, kendi menfaatleri gereği idi. Hükûmetin bunlara bahşetmiş olduğu bazı vergi muâfiyetleri ise, ellerindeki toprağı daha ziyâde îmarâ teşvik ediyordu⁸¹. Edirne, Filibe, Serez, Üsküp, Sofya, Silistre, Manastır, Yenişehir, Tırhala, bu îmar edilmiş ve daha sonra Rumeli'nin bugüne kadar önemini koruyan başlıca şehirleri hâline gelmiştir⁸². Bu bakımdan mülk sâhipleri, topraklarının geniş-

⁷⁷ M. Aktepe, "Aynı makale", s. 308.

⁷⁸ M. Aktepe, "Aynı makale", s. s. 308.

⁷⁹ İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 769.

⁸⁰ Örnekler ve kaynaklar için bk. M. Aktepe, "Aynı makale", s. 308.

⁸¹ Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 359-362; ayrıca bk. M. Aktepe, "Aynı makale", s. 308.

⁸² İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 769.

leyebilmesi ve daha fazla gelir temîn edebilmeleri için, içtimaî yönden büyük gayret gösteriyorlardı⁸³.

Rumeli'deki ilk fütûhât sıralarında Orhan Gazi'nin silâh arkadaşlarının ve daha sonra Evrenos Gazîlerin, Mihal-oğulları'nın, Paşa-Yiğit Beylerinin ...ilh. uclarda yerleşmiş soy ve soplalarının akıncı beyleri, gazî teşkilâtının an'anevî şefleri ve fütûhâtın faal ajanları olarak hâiz bulundukları nüfûz ve otorite ile elde ettikleri gelir kaynaklarının büyüklüğü ne olursa olsun, Osmanlıların bir "cihan devleti" kurma teşebbüslerinde, kendilerine rakip ciddi bir siyâsî kuvvet ve aristokratlar cephesi teşkil etmekten uzak kalmışlar; bilhassa XVI. asırdan itibaren, merkezî devlet idâresinin itâat-kâr âletleri, basit askerî şefleri hâline düşmüşlerdir. Devletin kuruluşunda târihî rolleri pek büyük olan bu ailelerin Rumeli'deki bu âkıbetleri, Anadolu'daki kabîle çevrelerinden kopup Rumeli'ye sürüklenen bütün diğer büyük arâzi sâhibi, zengin ve nüfuzlu Türk beyleri için de mukadder olan âkıbetti. Anadolu'daki eski ailelerine mensûbiyet râbitasıyla beylik iddia edebilecek durumda olan binlerce asker ve idârecinin, sürekli harplerin ve devletin memur ve asker rejiminin idârî özelliklerinin neticesi olarak, dâima daha büyük dirliklere kavuşabilmek arzu ve heyecânı içinde mahallî beyler olmaktan çıkarak, askerî vazîfeler almalarında ve bilhassa Rumeli'ye aktarılmalarında büyük faydalar mülâhaza edilmiştir. Bu işin önem ve mânâsını çok iyi değerlendirmiş ve tecrübe etmiş bulunan devlet adamları ve padişahlar, Anadolu'da kaldıkları müddetçe *cihan devleti* ideali için bir tehlike ve tehdid unsuru olabilecek beyler sınıfından bir kısmını, her fırsattan faydalanarak Rumeli'ye aktarmadıkça kendilerini emniyette hissetmemişlerdir⁸⁴. Böylece, tamâmen devletin inisiyatif ve denetiminde yapılan bu gibi sürgünlerin, memlekette feodalizmin ve aristokrasinin yerleşmesine kesin olarak mâni bir mâhiyet arzemiş olduğu da açıkça anlaşılmaktadır.

Sürgün ve iskân politikasının tatbiki hususunda, diğer halk kütlelerinden daha müsâit bir malzeme teşkil eden ve yaşamış oldukları hayat tarzları bakımından da esâsen göçmeye alışık bulunan konar-göçerlerin de rolleri oldukça mühimdir⁸⁵. Ayrıca cergâverlik hasletlerini, diğer yerleşik halktan daha iyi muhâfaza eden, kabîle teşkilatı ve disiplini içinde askerî bir kuvvet olarak kıymeti pek büyük olan bu unsurların yörük,

⁸³ Barikan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 360; aynı müellif, "Sürgünler", XV/1-4, 213 vd.

⁸⁴ Barikan, "Sürgünler", XV/1-4, 223-224.

⁸⁵ Barikan, "Sürgünler", XIII/1-4, 65.

müsellem, ellici... vb. hususî bir teşkilâta tâbi askerî sınıflar hâlinde, cihâd ve gazâ ordularını takviye eden birer savaşı olarak da istihdâm edildikleri düşünülürse bunların, ilk devirlerin fütûhât harplerinde ve düşman memleketlerinde orduların dayanak merkezlerini teşkil etmek hususunda oynamağa muktedir oldukları rol daha iyi anlaşılabilir. Bu sebeple, ilk fırsatta ordularla birlikte veya orduların arkasından düşman memleketlerine bu unsurların tehcir edilmesinin, Osmanlı Devleti'nin askerî stratejisi bakımından önem verilen usullerden biri olması, kolaylıkla îzâh edilebilmektedir⁸⁶.

Bundan başka, kavim ve kabîle asabiyeti ve teşkilâtı içinde, disiplinli bir kuvvet hâlinde, merkeziyetçi bir devlet idâresine ve yerleşik halkın huzur ve emniyetine karşı tecâvüzkar hareketleriyle her zaman ciddî bir tehlike teşkil eden ve ayrıca, sünî müslümanlığa düşman "hêtèrodox" dînî cereyanların işlediği geniş bir sâha olarak devletin bütünlüğünü tehdid eden her türlü siyâsî hareketleri besleyen kalabalık konar-göçer aşîretleri, mütecânîs küteller hâlinde, muhtelif fırsat ve zamanlarda Anadolu'daki yerlerinden kaldıracak parçalayıp dağıtmak, önemli bir siyâsî tedbir ve hareket olarak karşımıza çıkmaktadır⁸⁷.

Yörüklerin Rumeli'ye iskânlarında ise iki gaye takip edilmiştir: Evvelâ, bulundukları yerlerde huzursuzluk çıkardıkları için te'dîb edilmiş oluyorlardı. Diğer ise, yeni zabtedilen yerlerdeki gayrimüslim unsurlar arasında bir istinad noktası, diğer bir ifade ile emniyet süpabı olarak, müstakbel fütûhatta veya idârî ve iktisadî münâsebetlerde güvenilecek bir kuvvet meydana getirmiş bulunmalarıdır. Ayrıca, yeni fethedilen yerlerdeki halkın, ilk şaşkınlık anlarında memleketlerini bırakıp kaçmalarından sonra bu yerlere müslüman unsurların yerleştirilmesi zarûretini de hesâba katmak gerekir. Esasen yörüklerin Rumeli'ye geçişlerini, yeni fethedilen yerlerin iskânı husûsunda devlet tarafından, tâkip edilen genel iskân siyâsetinin çerçevesi içinde düşünmek gerekir. Anadolu'dan Rumeli'ye muhâcereti teşvik için, bütün akraba ve taallûkiyle geçecek olanlara yurtluk, toprak, timar, vergi muâfiyeti v.b. imtiyazlar verilmesi, fütûhâtı teşvik arzuları kadar, memleketin iskânı ve şenlendirilmesi gayesini de istihdâf eden genel siyâset ve prensibin tatbîkatından ve metodundan ibârettir. Diğer taraftan Anadolu'da henüz "sedanter" hayata geçmemiş ve binâenaleyh, nakilleri ve yaşayış tarzlarına aynı derecede uygun yerlerin Rume-

⁸⁶ Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, s. 66-67.

⁸⁷ Barkan, "Sürgünler", XIII/1-4, s. 67.

li'de de temini kolay olan yörüklerin bu bölgede iskânı da, bu siyâsetin bir safhasını teşkil etmiştir⁸⁸.

Kuruluş devrinde, birtakım aşîret ve kabîlelerin (yörük, türkmen, tatar vb.), kendi beyleriyle (meselâ, aşîret beyi) ve reisleriyle; veya toprak sahibi olarak Anadolu'da mühim siyâsî ve içtimâî mevki sahibi eski beylerin bir kısmının, kendi yurtlarından uzaklara ve ekseriya hudut boylarına, yahut devletin nizamına sokulması için çetin mücadelelere sahne olan bölgelere sürgün edilmesi ve oralarda kendilerine mühim askerî vazîfeler tâyin edilmiş bulunması, tesâdüfî ve münferid birer hâdise değildir. Bilâkis, haki-katte bu nevi sürgün usûlü; devletin siyâsî, iktisâdî ve içtimâî emniyetini sağlamak bakımından birtakım sebeplere dayanılarak ve özellikle tatbik edilmiş olup, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde merkezî devlet otorite-sinin kuvvetlendirilmesi hususunda sistemli ve şuurlu bir şekilde kullanılmış müessir bir idârecilik geleneği olduğunu göstermektedir. Bu sûretle sürgüne tâbi tutulmuş eski beylerin, Anadolu'daki köklerinden kopararak Balkanlar'daki hudut boylarında Osmanlı hizmetinde önemli görevlere tâ-yin edilmiş olmaları, bunların kendilerine tamâmiyle yabancı bir çevre içinde kısa bir zamanda tasfiyesini ve dolayısıyla siyâsî birliğin kolaylıkla temini mümkün kılmıştır⁸⁹.

Böylece kuruluş devrinde, akılcıca bir siyâsî tedbir olarak devlet, Ana-dolu'daki nüfuz ve otorite sâhibi beylere karşı giriştiği mücâdelenin bir safhasını tamamlamış oluyordu. Bu sâyede tehçîre tâbi tutulmuş olan bey-lere Rumeli'de dirlik ve vazîfe vermek sûretiyle, Balkan memleketlerinde askerî ve idârî kadroları emniyetli unsurlarla takviye etmek mümkün oldu-ğu gibi, onları Anadolu'da zararlı siyâsî faaliyetlere girişmeye müsâit kabî-le çevrelerinden ve aile yurtlarından koparıp, yabancı bir bölgede düşman karşısına koymakla, devlete daha fazla bağlı bir duruma sokmak imkânı da bulunmuş oluyordu⁹⁰.

Osmanlıların, daha başlangıçtan itibâren takip etmiş oldukları iskân ve kolonizasyon siyâsetinin dikkati çeken husûsiyetlerinden biri de, bir ta-raftan Anadolu'dan Rumeli'ye devamlı olarak gönüllü yiğitleri ve bazı aşî-retleri geçirme işi devâm ederken, diğer taraftan yeni fethedilen memleket-ler halkından bir kısım hıristiyan ahâliyi de Rumeli'den Anadolu'ya göçürmek şeklinde, yani aksi istikamette bir insan nakli ve iskânına önem

⁸⁸ T. Gökbilgin, *Rumeli'de Törükler Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, s. 14 vd.

⁸⁹ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 213 vd.

⁹⁰ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 214.

vermiş olmalarıdır. Çok zarurî durumlarda ve bazan tatbik edilen bu gibi muâmele ve harekâtta, bunlardan devlete karşı gelebilecek herhangi bir “mazarrat”a karşı⁹¹ emniyet maksadı⁹² güdülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu nevi sürgünler, genellikle fetihten hemen sonra o bölge halkının, harp esîri olarak memleket dâhilinde “ortakçı kul”⁹³ nâmı altında cereyan etmiştir. Fakat çoğunlukla, fethedilen memleketler halkının büyük bir kısmı, “ehl-i zimmet” reâyâ hâlinde yerlerinde bırakılmıştır. “Ortakçı kul” olarak sürgün usûlünün, genellikle muhârebelerde esir edilen bizzat muhârip sınıfa tatbik edilmiş olduğu zannedilmektedir⁹⁴.

1393 yılında, Yıldırım Bayezid’in oğlu Süleyman Çelebi kumandasında bir ordu, Tırnova’yı muhâsara ve hücum ile aldıktan sonra, halkını Anadolu’ya sürmüştür⁹⁵. Yine bu devirde Ayaslonya Kalesi fethedildikten sonra ahâlisi, kadın ve çocuklarıyla Anadolu’ya nakledilmiştir⁹⁶. Yıldırım Bayezid de, 1397’de Evrenos Bey’i Mora’nın eski başkenti olan Argos’u zaptetmeye memûr etmiş ve Evrenos Bey, burayı ele geçirdikten sonra 30.000’den ziyâde Rum ahâliyi esir olarak Anadolu’ya sürüp iskân etmiştir⁹⁷.

Eski hristiyan sipâhî ve beylerinden olup Osmanlılar’a istimâlele gelerek sığınan veya muayyen bir bölgede insan toplayıp, orayı “şen-

⁹¹ “Dirler ki, fetholan iki hisâr, Odgüklük’le Eksamiliye’ydi. Beher-hâl bu iki hisâr berkindiler. Ve haylî âdem dahi Aydınçık’dan gemiyle geldiler. Süleyman Paşa buyurdu, bu hisârda olan sipâhî kâfirlerin evlerin Karesi vilâyetine geçürdiler; tâ ki bunlardan bir mazarrat mütevehhim olunmaya. Ve Anatoli’den gönlü olan yiğitleri, turmayup geçürdi” (Mehmed Neşri, *Aynı eser*, I, 177).

⁹² Fâtih Sultan Mehmed de, Yakın-şark’da Türk-Moğol imparatorluklarında yerleşmiş eski bir an’aneye tâbi olarak, fethettiği memleketlerde emniyet düşüncesi ile, sürgün usûlünü geniş ölçüde tatbik etmiştir. Bununla, o bölgeyi emniyet altına almak istediği gibi, İstanbul’a yaptığı devamlı sürgünlerle bu şehri nüfus, kültür ve iktisadî durumu itibarıyla mükemmel bir pâytaht hâline getirmek gayesini de güdüyordu. Fâtih, hemen hemen her seferinde fethettiği şehirlerin zengin, san’atkâr ve tüccar halkından bir kısmını da bu maksatla sürgün olarak İstanbul’a göndermiştir (İnalçık, “Mehmed II”, *İA*, VII, 519-520; Fâtih’in diğer bölgelerde tatbik etmiş olduğu sürgün usul ve siyâseti hakkında bk. aynı yer vd.).

⁹³ “Ortakçı kul”, harp esirleri arasından ayrılmış olan ve bu itibarla resmen âzad edilmediği müddetçe sâhibinin tasarrufunda kalan köleye verilen isimdir.

⁹⁴ Ö. L. Barkan, “XV ve XVI. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda toprak işçiliğinin organizasyonu şekilleri: Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, *Türkiye’de Toprak Meselesi* (Toplu Eserler I), İstanbul 1980, s. 667.

⁹⁵ H. A. Gibbons, *Aynı eser*, s. 172 (Jireček’den naklen).

⁹⁶ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Sahâifu’l-Ahbâr*, C. II, İstanbul 1285, s. 289.

⁹⁷ Hammer, *Devlet-i Osmaniyye Târîhi*, C. I, çeviren: M. Atâ, İstanbul 1329, s. 296.

lendirme" işini ("*şenletmeğe mültezim olarak*") üzerine alanlara da timarlar ve askerî vazîfeler verilmiş ve bunlar, "müsellem" nâmı altında ayrı teşkilâta tâbi tutularak hizmetlerinden faydalanılmıştır⁹⁸. Bununla birlikte, yerli hristiyan beylerden pek azı kendi arâzileri üzerinde eski vazîfelerinde bırakılmış⁹⁹, diğerleri ise bulundukları yerlerden uzaklara sürülmüşlerdir. Bu sûretle, yerli hristiyan beylerden bir kısmıyla işbirliği siyâseti tâkip edilirken, diğer taraftan çeşitli sebeplerle onları köklerinden koparıp, gerektiğinde daha az tehlikeli olabilecekleri memleket dâhilindeki diğer bölgelere nakletmek fırsatları da kaçırılmamıştır. Böylece eski aristokrat ailelerin, kısa zamanda Osmanlı timar sisteminin nizam ve teâmülleri içinde eriyerek, Osmanlıların cihan devleti kurmak teşebbüslerinde kendilerinin itaatkâr âletleri hâline geleceklerinin düşünülmüş olduğu muhakkaktır. Kuruluş devrinde Rumeli'nin iskân ve teşkilâtlandırılması hususunda, bu usulden geniş ölçüde faydalandığını gösteren misaller oldukça fazladır. Arşiv vesikaları ile tarihî kaynaklarda bu hususta aydınlatıcı mâlûmat bulunmaktadır¹⁰⁰.

Tuna ve Sava nehirleri ötesindeki Orta-Avrupa memleketlerinin kapılarını müdâfaa ve kontrol eden bir bölgede, göçebe ve köylü hristiyan ailelerin bir kısmının, "*eflâk*" veya "*martolos*" yahut "*voynuk*" adı altında askerî bir teşkilâta tâbi bulundurulmuş olması da¹⁰¹ dikkati çeken bir husustur. Türk yörük ve müsellemlerine tekabül eden bu hristiyan halkın tâbi tutulduğu askerî teşkilât sayesinde, memleketin müdâfaasıyla bu mühim stratejik bölgede âsâyişin ve Orta-Avrupa'yı istilâ edecek ordulara yardımcı askerî kuvvetlerin te'min edildiği tahmin olunabilir¹⁰².

Osmanlı idârecilerinin dikkati çeken diğer bir iskân usûl ve siyâseti de, stratejik yahut seyahat emniyeti bakımından önemli olan geçit, bataklık, ormanlık veya çorak ve ıssız bölgeleri evvelâ câmi, imâret, köprü ve sâşre ile mârnûr ve yaşanır hâle getirip, ondan sonra (icâbında bir derbend, menzil, han veya bir köy olarak) "*şenlendirmek*" üzere buralara sürgün yoluyla ahâli sevk ve iskân ederek emniyet ve refâhını sağlamak,

⁹⁸ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, 218-219.

⁹⁹ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 218 ve orada gösterilen arşiv kaydı; H. İnalçık, *Fâtih Devri*, s. 145 vd.

¹⁰⁰ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 222-223.

¹⁰¹ Meselâ, Belgrad civarında Semendire livâsında 80.000'den ziyade göçebe köylü hristiyan, bu teşkilâta tâbi idi (bk. Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 234).

¹⁰² Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 234; İnalçık, "Rumeli", *İA*, IX, 769; aynı müellif, *Fâtih Devri*, s. 143 vd.

halkını da “*avâz-ı dîvâniyye*”den “*muâf ve müselleme*” eylemek şeklinde karıştırmaya çıkmaktadır¹⁰³.

Fethedilen ülkeleri iskân ve imâr için idârî-mâlî müstakil birer müessesede mâhiyetinde olan birtakım arâzi vakıfları tesisi, devletin kuruluşundanberi tatbik edilmekte olan bir usuldü. Bu usûl, uzun müddet muvaffakiyetle kullanılmış ve memlekette umran ve refâhın artmasına, iktisâdî ve içtimâî hayâtın canlanmasına sebep olmuştu¹⁰⁴. Vakıf yoluyla bataklık ve ıssız yerlerde mamûreler tesis edilerek o yerler şenlendirilmiş ve buralara yerleştirilmek üzere getirilen halk, “*resm-i bennâk, caba, avâz-ı dîvâniyye ve tekâlif-i örfiyye*” denilen vergilerden muâf tutulmuştu. Bu gibi bölgelere iskân edilen halkın işçi, tüccâr, esnaf, san’atkar vb. muhtelif zümrelerden olması da dikkate alınmıştı. Yine vakıf yoluyla birçok büyük arâzide sulama tesisleri ve zirâî ıslahat da yapılmıştı¹⁰⁵. Bu gibi muâfiyet ve imtiyazlardan faydalanmak hevesi ile buralara gelip yerleşen halkın, eski sahipleri sipâhiler veya beyler tarafından cebren kaldırılıp eski yerlerine götürülmemesi ve hiçbir şekilde rahatsız edilmemesi için de, devlet ayrıca tedbirler almış ve bu hususta emir ve hükümler ısdâr olunmuştur. Böylece bu vakıf müesseseler (cami, han, imâret vb.) civârında, dâima muhâfaza edilen bir insan kalabalığı ve yolcuların her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak hizmetleri yapmağa ve hanları muhâfaza ve tâmire hazır kimseler toplanmıştır¹⁰⁶.

¹⁰³ “Zikr-i istibnâ-yı Cisir-i Ergene.

“...Ergene Köprüsi’nün zemîni mukaddemâ cengelistan olup, ekser mevâzî’i bataklık ve ormanlığı harâmîlere durak idi... Binâ’en-alâ zâlik Şâh (II. Murad), ...hazâ’in-i mevfûre harc idüp ol zemîni hem-vâr ve cây-i esâsı üstüvâr eylediler ve yüz yetmiş dört tâk-ı refî’üzre memdûd bir kantara-i bî-mânend binâ itdiler (931 h./1428 m.) ki, nûmûne-i âlem oldu. Bir başında Ergene nâm kasaba-i dil-küşâ peydâ idüp câmi’ ve imâret binâ itmishlerdür ki, âti vü zâhib (gelip geçen) ol cây-i mevâhibden mütemetti’ olur. Imâret-i mezbûre tamâm oldukda Edirne’den ulemâ ve fukarâyı ol kasabaya da’vet idüp it’âm-ı âmm eyledi ve mukaddemâ ta’âmı dest-i kerem-peyvesti ile taksîm itdi. Ve ulemâ ve sulehâyâ envâ’ tevkîr u tekrîm itdi. Câmi’ün dahi çerâğın yed-i mü’eyyedi ile yakup misbâh-ı cûd ü adâleti, derûn-i huzzârı rûşen eyledi ve binâ iden mi’mâra hıla’-ı fâhire ve atâyâ-yı vâfire ile ri’âyet buyurıldı. Ve köprünün cânib-i âharında dahi bir kubbe-i azîme kondurup kasaba ve karye-i mezbûreteyn ahîlisini avâz-ı dîvâniyyeden muâf ü müselleme eyledi”. (Hoca Sa’ded-dîn, *Tâcü’l-Tevarîh*, C. I, İstanbul 1279, s. 339).

Görülyüyor ki, seyahat bakımından işlek, fakat bataklık ve ormanlık olan bu yer ıssız olduğundan, eşkıyâya sığınak vazifesi de görüyordu. Köprü ve kasabanın kurulmasından sonra, zamanla bu bölge şenlenmiş ve Ergene (Uzunköprü) kasabası meydana gelmiştir.

¹⁰⁴ Barkan, “Vakıflar ve Temlikler”, s. 354.

¹⁰⁵ C. Orhonlu, *Aşiretleri İskân*, s. 28.

¹⁰⁶ Barkan, “Vakıflar ve Temlikler”, s. 357.

Osmanlıların diğer sistemli bir iskân metodu da, derbend ve geçitlerde tatbik edilmiş olanıdır. Askerî ve ticarî yolların muhafazası ile beraber halkın emniyetini sağlamak için köprücü, su yolcu ve derbendci gibi, geri hizmet sınıfları mevcuttu. Derbendci ve köprücü tâyin edilmiş bulunanlar, gördükleri hizmetler karşılığında tekâlif-i örfiyye ve avâz-ı divâniyyeden muâf tutulmuşlardı. Bu görevleri ifâ etmek için, Osmanlı Devleti'nde pek çok köy, derbencilik ve köprücülük hizmeti ile mükellef kılınmıştır¹⁰⁷. Memleketin bütün yol boylarının ve köprü-başlarının hep böyle birtakım muâfiyetlerle o civârın emniyet ve âsâyişini te'min ile hizmetlerini yapmağa hazır insanlarla iskân edilmiş olduğu ve bu tür genel hizmetler için, devlet gelirinden vakıflar halinde muayyen tahsisat ayrılmış ve tâyin edilmiş olduğu düşünülürse, bu teşkilâtın büyük rolü ve önemi ortaya çıkar. Esasen, cihad maksadiyle teşkilâtlanmış büyük bir ordu manzarası arzeden memleket dâhilinde, genel bir seferberlik havası ve zihniyeti içinde herşeyi etrâfiyle gören ve hesâbeden düzeleyici bir kuvvet, medenî ve askerî maksatlarla bütün memleketi görevlendirmiş ve teşkilâtlandırmıştı. Büyük yollar boyunca, yaz ve kış mevsimlerinde veya muhtelif mâniler ve şartlar altında iki köy arasındaki merhaleler hesâbedilmiştir. Birçok hükümlerle, iki köy arasında vaktiyle tâyin edilmiş olan mesâfenin uzunluğu, tecrübe ile sâbit olduğundan aralarında bir üçüncü köyün tesis edildiği, mühim köprü-başlarına köyler sürülüp yerleştirildiği görülmüştür. Bütün bu tertibat düşünülerek alınmış, uzun tecrübelerle istinâden çalışan bir idâreciliğin geleneklerine bağlı kalınarak hiçbir şey tesâdüflere bırakılmamıştır¹⁰⁸.

Bu itibarla, memleketin muhtelif yerlerine dağılmış bulunan derbendcilerin durumu, bilhassa dikkat çekici bir mâhiyet arzetmektedir: Dağlarda, önemli yol geçitlerinde, "*mahûf ve muhâtarah*" yerlerde, eşkıya yatağı tenhâ bulcaklarda, nehirlerin geçtiği dar boğazlarda inzibat ve emniyeti sağlamak için sistemli bir şekilde köyler meydana getirilmiştir. Konak ve emniyet tertibatını muntazam bir şekle sokmak için, fermanla derbendci kaydedilen köyler, uzun yollar boyunca nöbet beklerler ve bulundukları civârın âsâyişini temîn ederlerdi¹⁰⁹.

Derbend mahallelerinin emniyet gibi avantaja sahip olması, diğer bazı kimselerin gelip yerleşmeleri için bazı bölgelerde en büyük teşvik oluyor-

¹⁰⁷ C. Orhonlu, *Aşiretleri İskân*, s. 29.

¹⁰⁸ Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 357.

¹⁰⁹ Barkan, "Vakıflar ve Temlikler", s. 357.

du. Her derbend mahalli, müstakbel bir iskân topluluğunun dâimî olarak oturacağı bir yer olacağından, derbendcilerin ikametleri ve zirâat yapıp geçimlerini sağlayabilmeleri için, kendilerine muayyen miktarlarda arâzi dağıtılmakta idi ¹¹⁰.

Bir derbend mahallinde iskânı câzip hâle getirmek için hükûmet, burada vakıf yoluyla mâmûreler, evler, sulama tesisleri ile büyük işlermeler (dükkânlar, değirmenler vb.) meydana getirmiştir. Bu gibi mâmûre ve tesislerin inşâsında, boş bir arâziyi şenlendirmek gayesi güdüldüğü gibi, topraksız ve evsiz insanları, ekecek toprak ve yurt sahibi yapmak düşüncesi de rol oynuyordu. Neticede bu gibi yerler, zamanla küçük birer kasaba ve şehir hâlini alıyordu ¹¹¹.

Kuruluş devrindeki fütûhât esnâsında orduların yanısıra ilerliyen, boş ve ıssız yerlerde tekke ve zâviyeler tesis ederek, oraları iskân eden “dervişler” den yukarıda bahsetmiştik. Dervişler aynı zamanda derbend bekliyerek âsâyişin te’minine da gayret ediyorlardı. Bu bakımdan zâviye ve tekkelerini, genellikle derbend ve geçit yerlerinde kuruyorlardı. Bir zâviye kurulduktan sonra, etrafında yavaş yavaş o zâviyenin merkez olduğu bir iskân topluluğu teşekkül ederek, zamanla o bölgenin şenlenmesine sebep oluyordu. Zâviyeler, hükûmet tarafından, âsâyişin tehlikeye düştüğü mintakalarda te’sis edilmek üzere teşvik ediliyordu. Derbendcilik yapan bu gibi dervişler, aynı zamanda derbendci nizâmına göre, bazı vergilerden affedilirdi ¹¹².

Netice:

Kuruluş devrinde, Osmanlıların bir *cihan devleti* kurma yolunda yapmış oldukları fetihlerin hemen akabinde, Anadolu’dan Rumeli ve Balkanlar’a doğru sistemli olarak mecburî ve ihtiyârî büyük bir nüfus akını meydana gelmiş ¹¹³, bunun neticesinde Rumeli’nin muayyen bölgelerinde, ka-

¹¹⁰ C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1967, s. 107.

¹¹¹ C. Orhonlu, *Aynı eser*, s. 26-27.

¹¹² C. Orhonlu, *Aynı eser*, s. 96 vd; Ö. L. Barkan, “Vakıflar ve Temlikler”, s. 299 vd.

¹¹³ Barkan’ın, büyük nüfus kütlelerinin muhâcereti ve Anadolu’daki konar-göçerlerin batıya doğru akını şeklinde formüle ettiği “kuruluş devri”nin iskân siyâseti nazarıyesini, H. İnalcık tenkid etmiştir. Bu tenkide göre: Rumeli’nin fethinde muhâceretlerin büyük kısmını, kendiliğinden (ihtiyârî) akan nüfus değil, devlet tarafından cebren sürülen -genellikle göçebe- unsurlar teşkil etmiştir. Hatta Osmanlı Devleti Rumeli’de, askerî hizmetlere kâfi müslüman nüfus bulmakta güçlük çektiği için, muhafaza ve sefer hizmetlerinde bizzat hristiyan ahâliyi ve hristiyan sipâhileri kullanmak zarûretini duymuştur (bk.

saba ve köylerinde hâkim bir müslüman Türk ekseriyeti te'mîn edilerek buraları, hâricî şekil ve hayat tarzı bakımından olduğu kadar, ruh ve kültür bakımından da tam bir Türk ve İslâm memleketi hâline gelmiştir¹¹⁴.

Anadolu'dan bir kısım İslâmî Türk unsurun Rumeli'ye nakil ve iskânı, muayyen bir devrede ve muayyen bazı hâdiseler üzerine vukubulmuş mahdud bir göç hareketi değildi. Bu tehcir ve iskânlar, zaman zaman olmak üzere Osmanlıların Trakya'nın doğusunu zabtetme teşebbüslerinden önce başlamış ve uzun zaman sistemli bir şekilde devam etmiştir. XIV. asırda nüfuz ve kudretleri za'fa uğrayan Bizans krallarına yardım maksadıyla Trakya'ya geçen Anadolu beyliklerine mensup kuvvetlerin bir kısmı buralarda kalıp yerleştikleri gibi, Gelibolu yarımadasının Osmanlılar tarafından fethedilmesi üzerine Anadolu'dan Trakya'ya yoğun bir şekilde İslâm muhâcirler sevkedilmeğe başlamıştır¹¹⁵.

Gerek sürgün sureti ile, gerek kendi arzusu ile Rumeli'ye geçen İslâmî unsurlar, sadece siyâsî bakımdan bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını sağlamakla kalmamışlar; aynı zamanda içtimâî sâhada da buraları kalkındırmışlar ve asırlarca mevcûdiyetlerini muhâfaza edecek mâmûreler te'sîs etmeğe çalışmışlardır¹¹⁶.

Osmanlılar, yalnız fetih ordusu ve iskân için muhâcirler göndererek fethettikleri memleketleri uzaktan bir koloni gibi idâre etmemişler; alınlarının teri ve ellerinin emeğiyle buraları şenlendirmişler ve kendilerine hakiki bir vatan yapmışlardır. Ancak bu suretle anlaşılması lâzım gelen fetihleri müteâkip, uzun müddet iç içe ve bütün sathlarıyla temâsa gelen iki ayrı âlem (İslâm ve Hristiyan) arasındaki münasebetlerin sonunda, eğer bu âlemlerden biri diğerine kendi dilini kabul ettirmiş ve kurulan devlete Osmanlı damgası vurulmuşsa; bu neticenin izâhını, ancak bu sûretle temas hâlinde bulunan iki kütlenin hacimleri ve tevettürleri arasındaki farkta aramalıdır. Gerçekten, herhangi bir kültürün taşıyıcısı mevkiinde bulunan bir milletin, bu kültürün ehemmiyeti ve yayılma sâhalarıyla mütenâsip bir kuvvet ve hayâtiyeti hâiz bulunması icabeder. Bazı ideallerin, târihin muayyen zamanlarındaki muhitlerinde bir sadâ aksi bırakmaları ve kahramanlarını yaratarak, kütleleri peşlerinden sürüklemeleri için

H. İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve inkişâfı devrinde Türkiye'nin iktisadî vaziyeti üzerine bir tedkik münâsebetiyle", *Belleten*, XV/60, Ankara 1951, s. 641-642).

¹¹⁴ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, s. 230.

¹¹⁵ Hayrullah Efendi, *Aynı eser*, III, 89 vd; M. Aktepe, "Aynı makale", s. 301.

¹¹⁶ M. Aktepe, "Aynı makale", s. 311-312.

de birtakım şartlar vardır. Her idealin kudret ve kıymeti, halletmek mecbûriyetinde bulunduğu mes'elelerin ve tarihî ânın büyüklüğüne ve harekete getirdiği kuvvetlerin mâhiyet ve ehemmiyetine göre belirir. Binaenaleyh, gayrimüslim unsurlar arasında yeni bir din ve dili yayabilmek kuderini gösteren Anadolu Türklerinin bu sâyede gerçekleşen geniş bir kültür birliğine dayanan bir cihan devleti kurabilmeleri için, müsâit bir vaziyette bulunmaları ve hizmetlerinde maddî ve mânevî kuvvetleri kullanmış olmaları lâzımgelir¹¹⁷.

Rumeli'nin muayyen bazı bölgelerinin Türklüğü ve Müslümanlığı, çok defa zan ve iddia edildiği gibi sadece dinlerini değiştirip Müslüman olmuş milletlerin isim değiştirmekten ibâret kalan Türklüğü ve Müslümanlığı değildir. Bu hususta ihtidânın rolü her ne kadar büyük olmuşsa da¹¹⁸, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyeti devrinde Türkleşen ve hatta sadece İslâmlaşan bölgelerin pek çoğunun, fütûhâtı tâkip eden ilk devirlerde Anadolu'dan kütle hâlinde insan nakil ve iskânına sahne olan yerler olduğu söylenebilir¹¹⁹.

Ancak bu sûretle, iskân yoluyla işgal edilmiş yerler ve kazanılmış pozisyonlar sâyesindedir ki bazı bölgelerin, Türk devrinin sonuna kadar hâkim Türk ve müslüman karakterini muhâfaza etmesi mümkün olmuştur. Hâkim unsurun din ve lisânının tesiri altında yerli halkın Türkleşme ve islâmlaşması, kuvvetle tutulmuş etrafında veya şehirlerde ve bu bölge ve şehirlerdeki Türk ve Müslüman kesâfetine yani demografik sebeplere dayanarak¹²⁰ müessir olabilmıştır¹²¹.

¹¹⁷ Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülü meselesi", s. 345-346.

¹¹⁸ İhtidâ keyfiyeti hakkında bk. A. Yaşar Ocak, "Aynı makale".

¹¹⁹ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, 230.

¹²⁰ Osmanlı Devleti'nin teşekkülü târihini, göçebe Türk aşiret ve oymaklarının boş toprak bularak yayılma ihtiyacının da doğurduğu bir askerî istilâ ve bu kalabalık nüfusun yer ve yurt değiştirmesi ve yeni ülkelerde vatan kurma faaliyetinin tarihi olarak demografik âmillere bağlayan; ve Osmanlı fütûhâtını, büyük çapta bir nüfus ve kolonizasyon hareketinin neticesi olduğu şeklinde formüle eden Barkan'ın nazariyesi, H. İnalcık tarafından tenkide uğramıştır. Bu tenkide göre: Osmanlı fütûhâtının muhtelif devirlerinde, bu nüfus hareketlerinin tesirleri farklı cereyan etmiş olmalıdır. Zira Sırbistan, Arnavutluk ve diğer bazı bölgelerin fethinde, toprak arayan büyük kitleler görülmediği gibi, yukarı Makedonya ve Teselya'da yerleşenler de, küçük gruplar teşkil etmekte idiler. Ancak Paşa Livası'nda ve Meriç Nehri havzasındaki yerleşmeler ve oldukça çok miktardaki zâviyeler, ferhedilen yerlerin (bilhassa XIV. yüzyıl ikinci yarısında), Barkan tarafından iddia edilen Osmanlı iskân usûl ve siyâsetine mesned ve delil olabileceği düşünülebilir (bk. İnalcık, "Türkiye'nin iktisadî vaziyeti", s. 641-642).

¹²¹ Barkan, "Sürgünler", XV/1-4, 230 vd.